

ПЕРЕДУМОВИ ТА ІСТОРИЧНІ НАСЛІДКИ РОЗПАДУ СРСР ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ВАРШАВСЬКОГО ДОГОВОРУ

Розкриваються основні причини розпаду СРСР та Організації Варшавського Договору. Обґрунтовується історична закономірність відновлення демократичних норм життя в колишніх соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи, спростовуються спотворення історичної правди щодо цих подій.

Ключові слова: СРСР, Організація Варшавського Договору, “холодна війна”, тоталітаризм, демократія.

Раскрываются основные причины распада СССР и Организации Варшавского Договора. Обосновывается историческая закономерность возобновления демократических норм жизни в бывших социалистических странах Центральной и Восточной Европы, опровергаются извращения исторической правды касательно этих событий.

Ключевые слова: СССР, Организация Варшавского Договора, “холодная война”, тоталитаризм, демократия.

The article deals with the basic reasons of the USSR and the Warsaw Pact Organization split. The author proves historical natural reestablishment of democratic standards of life in former socialist countries of Central and Eastern Europe, disproves distortion of historical truth concerning those events.

Key words: USSR, Warsaw Pact Organization, “cold war”, totalitarianism, democracy.

У наукових колах, вітчизняній і зарубіжній пресі продовжується обговорення питань щодо істинних причин розпаду СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, фактичного закінчення “холодної війни”, ролі і впливу на ці процеси з боку НАТО. З’явилася низка публікацій – монографій, історичних, наукових посібників, матеріалів наукових

Тумашов Анатолій Володимирович, кандидат історичних наук, Львівський інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

Саєвич Йосип Йосипович, кандидат історичних наук, заступника начальника інституту з тилу – начальник тилу, Львівський інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

форумів: “Політичний розвиток незалежної України в аспектах Європейської ідентичності” [3], “Міжнародний імідж України” [4], “Геополітика. Військово-політичні аспекти” [5] та інші, в яких висловлюється однозначне твердження, що СРСР розпався внаслідок власних саморуйнівних процесів, хоча не виключається і силовий вплив на цей процес з боку США, інших країн НАТО.

Метою авторів було проаналізувати перебіг подій, які призвели до розпаду СРСР і Організації Варшавського Договору, наслідки закінчення “холодної війни”.

“Холодна війна”, котра у другій половині ХХ ст. тримала у постійній напрузі весь світ, продовжує залишатись у центрі уваги багатьох державних діячів, політиків, науковців, журналістів, зокрема в країнах, що були безпосередніми ініціаторами й активними учасниками “холодної війни”. Ще і сьогодні робляться спроби звільнити правлячі кола США чи, відповідно, СРСР від відповідальності за розв’язання “холодної війни”, надання їй потворного, вибухонебезпечного характеру.

Тенденційно, у дусі, виграшному насамперед для США і НАТО, подаються наслідки “холодної війни”. І хоч подекуди ще й сьогодні ведуться дискусії щодо завершення чи подальшого тривання “холодної війни”, більшість неупереджених дослідників однозначно погоджуються, що “холодна війна”, хоч і дещо сенсаційно і несподівано, завершилася. Правда, і нині проявляються певні рецидиви “холодної війни”.

Це твердження базується на тому, що, по-перше, розпався СРСР, одна з наймогутніших комуністичних імперій у світі, один із головних ініціаторів розпалювання, загострення “холодної війни”.

По-друге, припинила діяти Організація Варшавського Договору – підступний політично-мілітарний блок “соціалістичних країн”, головний реалізатор агресивних планів СРСР.

По-третє, розпався соціалістичний табір в Європі. У колишніх соціалістичних країнах Центральної і Східної Європи повсюдно відновилися демократичні норми політичного життя, новий лад гарантував

права і свободи громадян. Були рішуче відсторонені від влади комуністичні партії – головні винуватці встановлення після Другої світової війни жорстких тоталітарних комуністичних режимів з притаганими їм обмеженнями демократії, прав і свобод громадян, репресіями проти “класово ворожих сил”.

Одним із найбільш інтригуючих, сенсаційних наслідків “холодної війни” слід визнати руйнацію СРСР – колись однієї із наймогутніших комуністичних імперій. З розпадом СРСР у минуле відійшла епоха сталінізму і неосталінізму, більшовицького тоталітаризму, епоха, з якою значною мірою пов’язувалося смертельно небезпечне протиборство сил “соціалізму” і “капіталізму”. Нереальними виявилися претензії СРСР на ініціювання комуністичної перебудови світу, яку свого часу пророкували Маркс, Енгельс, Ленін, Сталін, Мао Цзедун та інші марксистські пророки. Реальне життя, практика реалізації сталінської моделі будівництва соціалізму розвіяли міф про можливість забезпечення “щасливого, заможного” комуністичного майбутнього всього людства, що базувалося на диктатурі, репресіях, насильстві.

Ще тривають наукові дискусії щодо дійсних об’єктивних і суб’єктивних причин, що зумовили обвальний розпад СРСР, припинення дії Організації Варшавського Договору, крах тоталітарних режимів у європейських країнах соціалізму, з’ясовується, якою мірою це взаємопов’язано з “холодною війною”.

Однак незаперечним є твердження про те, що перемогу в “холодній війні” країнам Заходу дав не прямий військовий чи економічний тиск з їх боку чи з боку НАТО. Розпад колись могутнього Радянського Союзу, припинення дій непереможної, як твердила радянська пропаганда, Організації Варшавського Договору, крах “усталеної соціалістичної системи” в Європі відбулися головним чином внаслідок трагічно саморуйнівних процесів, що позначалися й особливо загострилися у 70–80 рр. минулого століття всередині СРСР, Організації Варшавського Договору, соціалістичних країн Європи. Хоча, безперечно, “холодна війна” мала якщо не вирішальний, то дуже істотний вплив на прискорення краху СРСР.

Першими ознаками наростаючої кризи, близького краху європейського “соціалістичного” табору, втрати СРСР колишнього абсолютного впливу на політику країн “соціалістичного” табору – фундаменту Варшавського Договору стали трагічні події 70–80-х років ХХ ст. у Польщі. Початок цим подіям поклав розстріл натовпу робітників у Гданську за наказом керівника польських комуністів В. Гомулки. Натовп намагався висловити протест проти злиднів у країні, корупції, сваволі партійної верхівки. Жорстока розправа над беззбройними робітниками обурила всю країну, не зупинивши наростання політичної кризи. Довелося терміново змінити лідера компартії. Як виявилось, це був запізнілий крок, у країні набирала сили і впливу опозиційний блок “Солідарність”, що спирався на незалежні профспілки на чолі з Лехом Валенсою.

Щоб урятувати наскрізь прогнилий соціалістичний лад, прорадянську політичну орієнтацію уряду, новий лідер ПОРП В. Ярузельський у грудні 1982 р. оголосив у Польщі воєнний стан. Були заборонені будь-які масові збори, закрито кордони, Л. Валенса, всі керівники “Солідарності” були заарештовані. Арешту, репресій зазнали й інші діячі опозиції. Втім, порядунок виявився примарним. Уже в липні 1983 р. під тиском світової громадськості у Польщі довелося скасувати воєнний стан. На виборах у червні 1989 р. до Сейму і Сенату польські виборці віддали абсолютну перевагу кандидатам у депутати від “Солідарності”. Лех Валенса 9 грудня 1990 р. був обраний Президентом Польської Республіки [6, 719–720].

Тоді ж опозиційні щодо СРСР течії і рухи стали набувати ваги, масовості і в інших країнах соціалістичної орієнтації в Європі. Слідом за Польщею антирадянське, антикомуністичне спрямування політичного курсу стало все чіткіше проявлятися у діячів керівних кіл Угорщини. У травні 1989 р. Я. Кадара, який 32 роки очолював керівництво країною, було усунено від влади. Некомуніст Бруно Штрауб був обраний Президентом Угорської Республіки. Угорщина відкрила кордони з Австрією. Було реабілітовано репресованого компартійною владою Імре Надя. Однією з перших серед “соціалістичних”

країн Європи Угорщина заявила про прагнення гарантувати права і свободи громадян, грубо порушені компартійною владою. Напередодні 33-ї річниці радянської інтервенції у 1956 р. Угорщина офіційно змінила свій політичний курс, вийшла з ОВД, обравши прозахідну орієнтацію [6, 721].

У Чехословаччині оновлення, демократизація політичного ладу пов'язувалися з активізацією політичної опозиції – інтелігенції, студентської молоді, військовослужбовців на чолі з відомим правозахисником, письменником Вацлавом Гавелом, який незабаром став президентом республіки. Вибори у липні 1992 р. органів законодавчої влади остаточно закріпили відсторонення компартії від влади [6, 722].

Але чи не найбільше потрясли “монолітність” соціалістичного табору в Європі події, що розгорнулися наприкінці 80-х років у Німецькій Демократичній Республіці. Ще у серпні 1961 р. влада НДР з благословення Москви спорудила “Берлінську стіну” (бетонну загорожу), за допомогою якої прагнули призупинити масову еміграцію східних німців, здебільшого фахівців, на Захід. Стіна не врятувала ситуацію. Понад 100 тисяч східних німців емігрувало на Захід, скориставшись відкритістю західних кордонів Угорщини. Під тиском наростаючого прагнення до возз'єднання населення двох частин у свій час примусово роз'єднаної Німеччини, лідер комуністів НДР Е. Хоннекер вимушений був піти у відставку. 9 листопада 1989 р. берлінська стіна була зруйнована. На початку 90-х років возз'єднання НДР і ФРН стрімко наростало і офіційно завершилося 3 жовтня 1990 р. Керівництво СРСР змушене було погодитись на вступ збройних формувань колишньої НДР у складі ФРН до збройних формувань НАТО [6, 723].

Західні політики з подивом і сарказмом сприймали дивовижні метаморфози у зовнішньополітичних діях М. Горбачова – тогочасного керівника СРСР. Відомий американський політик Г. Кіссінджер з приводу провалу східноєвропейської політики СРСР писав: “Не минуло і чотирьох тижнів, як Берлінська стіна впала, а через десять місяців Горбачов вимушений був

погодитися на об'єднання Німеччини і її членство в НАТО. До того часу всі комуністичні уряди колишніх сателітів СРСР виявились скинутими, а Варшавський пакт перестав існувати. Історія виставила на посміховисько безглузде твердження, висунене зарозумілим Хрущовим, про те, як “комунізм поховав капіталізм” [7, 724].

У Румунії антикомуністичні сили спромоглися у грудні 1989 р. скинути ненависний, наскрізь корумпований диктаторський режим М. Чаушеску. Наступне часткове відновлення демократії, прав і свобод громадян, що тривалий час грубо порушувалися компартією, інші невідкладні оздоровчі заходи все більше віддаляли Румунію від СРСР.

У Болгарії в листопаді 1989 р. під тиском демократичних сил безславно завершилася тридцятип'ятирічна ера диктаторства Тодора Живкова – лідера компартії. У жовтні 1991 р. до влади прийшов “Союз демократичних сил”. Країна стала поступово відходити від впливу СРСР.

Югославія, Албанія ще раніше відійшли від співпраці з СРСР та ОВД.

Одна за одною “соціалістичні” країни Європи заявляли про припинення свого членства в Організації Варшавського Договору. Ця колись наймогутніша політично-військова структура офіційно припинила своє існування з лютого 1991 р. [6, 724].

Неминучість глибоких політичних, економічних, соціальних криз в європейських країнах “соціалізму” СРСР прогнозували об'єктивні науковці багатьох країн Європи, світу, а деколи і СРСР. Один із впливових у минулому діячів КПРС В. Фалін у книзі “Конфлікт в Кремле. Сумерки богів по-руськи” підтримував думку професора Р. Білоусова, який заявляв, що до кінця 1989 року країни РЕВ (тобто практично всі країни соціалізму в Європі) вступають у смугу економічних катаклізмів з невідворотними соціальними, політичними та іншими наслідками. І це передбачення підтвердилося. Економіка соціалістичних країн не витримала брутално нав'язаного Москвою курсу на максимальне збільшення військових видатків. Це грубо суперечило корінним

національним інтересам країн-учасниць РЕВ і прискорювало зuboжіння основної маси населення [8, 30–32].

Розчарування деструктивними процесами у “соціалістичному” таборі Європи, авантюрними, невиваженими діями радянського (брежньєвського) керівництва стало все виразніше проявлятися у зміні політичної орієнтації міжнародного комуністичного руху, зокрема провідних компартій Європи. Цю нову політичну орієнтацію ряду компартій західні засоби інформації назвали “єврокомунізмом”, одностайно засудженим СРСР. Спочатку в компартії Іспанії, а згодом у компартіях Франції, Великобританії, Швеції, Норвегії, Австрії, Бельгії, Нідерландів та інших країн сформувалися впливові групи, які виступали за “дистанціювання” від КПРС, за пошук своїх, не сталінських чи брежньєвських моделей будівництва основ соціалізму. В цих компартіях почався все більший відхід від принципів пролетарського інтернаціоналізму, коли на угоду КПРС ці компартії змушені були виступати з гаслами, не сумісними з національними інтересами відповідних країн. Запекле шельмування з боку КПРС “єврокомунізму”, його ідеологів – Каріальо, Р. Гароді та інших лише викликало підвищений інтерес у різних країнах Європи до новітньої та досить впливової течії ревізіонізму [7, 696–698]. Ставало зрозумілим, що у колись монолітному “антиімперіалістичному” фронті, який цементував міжнародний комуністичний рух, намітились серйозні тріщини, під їх впливом – терези у “холодній війні” стали виразно схилитися на користь країн Заходу.

Невідворотні процеси в усіх “соціалістичних” країнах Європи, роз’єднавчі процеси у збройних силах Організації Варшавського Договору, окреме, досить упереджене бачення цих процесів з боку міжнародного комуністичного руху свідчили про те, що всередині самого СРСР визріла серйозна політична і соціальна криза. СРСР безнадійно втратив здатність старими методами зберігати слухняними і покірними колишніх близьких союзників по європейському блоку – “соціалістичні” країни.

Після завершення довголітньої брежнєвської “епохи застою”, з притаганими їй гучними провалами у зовнішній і внутрішній політиці СРСР, авантюрною війною в Афганістані, курсом на злам будь-якою ціною військового паритету з провідними країнами Заходу, гігантським казнокрадством, корупцією, зловживанням владою, новими хвилями репресій проти “дисидентства”, до влади в КПРС, СРСР нарешті прийшла молодша політична еліта на чолі з М. Горбачовим. Ця нова партійна еліта, маючи незаперечні докази наближення глобальної кризи ідеології і практики марксизму, комунізму, роз’єднавчих процесів у самому СРСР, спробувала загальмувати ці руйнівні процеси за допомогою реалізації концепції “перебудови”.

В ідеологів “перебудови”, як здавалося, були цілком пристойні наміри: дати поштовх до прискорення економічного розвитку країни, що дуже сповільнився у роки брежнєвського “застою”, гарантувати дещо більші права і свободи громадянам, скоротити гонитву озброєнь, кількість збройних сил, пом’якшити умови міжнародних контактів, обміну інформацією, посилення боротьби із злочинністю, корупцією тощо.

Однак дуже швидко “перебудова” розчарувала радянське суспільство, хоча деякі позитивні зрушення у міжнародних відносинах дійсно відбулися. Нові радянські керівники, переконавшись в абсурдності подальшої злочинної війни в Афганістані, вивели радянські війська з цієї країни. Війна коштувала СРСР численних людських жертв і багатомільярдних збитків. Після тривалих відтягувань СРСР зрештою погодився на об’єднання НДР і ФРН. Нарешті була сказана правда про німецько-радянську змову в 1939 р., про злочинний розстріл за наказом Сталіна і Берії полонених польських офіцерів. Під тиском світової громадськості був звільнений із заслання відомий правозахисник академік А. Сахаров. СРСР підписав низку міжнародних угод, що обмежували гонитву стратегічних озброєнь, декларували права і свободи громадян, свободу слова.

Науковий аналіз наслідків “перебудови” переконує, що негативних, деструктивних явищ, пов’язаних із

діяльністю М. Горбачова і його оточення, виявилось куди більше, ніж згаданих вище “позитивів”. На совісті керівників СРСР і КПРС, що ініціювали “перебудову”, назавжди залишиться злочинна байдужість, некомпетентність, які проявилися під час Чорнобильської катастрофи в Україні. Заклики СРСР до обмеження, скорочення гонитви озброєнь виявились демагогічними, бо мали на меті приховати справжні наміри радянського керівництва досягти військової переваги над провідними країнами Заходу. Абсурдними, невиваженими виявились численні акції нового радянського керівництва в економічній, соціальній сфері. За оцінкою В. Фаліна – свого часу одного з близьких до М. Горбачова партійних діячів, збитки від економічних новацій часу перебудови на території Радянського Союзу перевищили втрати СРСР у Другій світовій війні у 2–2,5 разу [8, 195].

В Україні, багатій природними ресурсами, родючими землями, катастрофічно падав життєвий рівень населення, дефіцитними стали всі основні продукти харчування. “Холодну війну”, ідеологічні диверсії радянське керівництво перевело у нове русло; тривало переслідування дисиденства, інакодумства, хоч робилося це більш приховано. Офіційно скасувавши ст. 6 Конституції, що визначала керівну роль КПРС у суспільстві, радянське керівництво водночас робило все можливе, щоб не “здати” керівних позицій компартій.

Аналіз фактів, оцінок державних і політичних діячів того часу, науковців переконує в тому, що провал політики “перебудови” зумовлювався дією вагомих об’єктивних чинників – наростанням кризи радянського суспільства, його неспроможністю на засадах марксистсько-ленінських догм вирішити економічні, політичні, соціальні суперечності, що постали перед СРСР наприкінці ХХ ст. Але не меншу роль відіграв і суб’єктивний чинник – М. Горбачов, ставши президентом СРСР, ні на крок не відступив від традиційного радянського авторитаризму. “Невдача перебудови, – підкреслює В. Фалін, – багатьма нитками пов’язана з нездатністю М. Горбачова

сказати правду про наше минуле, назвати всі речі своїми іменами, визнати, що сталінізм був абсолютним запереченням соціалізму, його небажанням відновити в правах принцип розподілу влади, замість того, щоб, розділяючи, володарювати, як і колись” [8, 206].

Важливим негативним чинником, що постійно ускладнював відносини із США, гальмував розрядку, було порушення прав людини в СРСР. Саме формулювання питання про еміграцію, дисиденство вкрай болісно трактувалося радянським керівництвом як втручання у внутрішні справи СРСР. Це посилювало антикомуністичні настрої у США: СРСР розглядався як “імперія зла”, з якою неприпустиме мирне співіснування [6, 491].

Але найпровальнішим для подальшої долі “перебудови”, політики “розрядки”, на наш погляд, було те, що її ініціатори не змогли вирішити комплексу назрілих гострих проблем, що склалися у міжнаціональних відносинах, успадкованих від сталінсько-брежнєвських часів. Очолювана М. Горбачовим КПРС найбільше зусиль докладала для збереження цілісності СРСР. Всіляко декларувалися твердження про те, що завдяки “мудрій ленінській національній політиці” в країні сформувалася нова історична спільність людей – радянський народ. І за цієї умови видався доцільним пріоритетний розвиток російської мови як мови міжнаціонального спілкування радянських людей.

Разом з тим “перебудова”, хоч і формально, декларувала більшу свободу і повноваження національним республікам, що входили до складу СРСР. Передбачалося вирівнювання стану їх економічного, соціального, духовного розвитку. За цих умов швидше відновились наболілі рани, ожили смертельні образи, нанесені в минулому комуністичним тоталітарним режимом національним меншинам – репресованим чеченцям, інгушам, татарам Криму тощо. Гостро постає проблема повернення належних до цих меншин громадян до попередніх місць проживання – на батьківщину предків. Національна самосвідомість, прагнення до набуття самостійності, що

десятиріччями таврувалися російською імперією, а згодом сталінським тоталітарним режимом, почали масово проявлятися у всіх республіках СРСР. У лютому 1988 р. розпочалися маніфестації у Вірменії, які незабаром набули гострого політичного характеру. Маніфестанти протестували проти нібито поганого ставлення сусідньої Республіки Азербайджан до жителів населеної переважно вірменами Нагорно-Карабаської автономної республіки. Між вірменськими християнами та азербайджанськими мусульманами-шіїтами визрів конфлікт, який переріс у затяжне кровопролитне збройне протистояння.

Набрали сили масові націоналістичні рухи у республіках Прибалтики. У серпні 1987 р. масові маніфестації призвели до публікації таємних протоколів про підписання радянсько-німецького пакту від 23 серпня 1939 р., який призвів до втрати незалежності країнами Прибалтики.

16 листопада 1988 р. Верховна Рада Естонії прийняла поправку до Конституції, яка проголосила незастосування союзних законів в Естонії без затвердження їх естонською Верховною Радою. Тенденції до набуття національної самостійності набували сили. На перших виборах депутатів місцевих органів влади, що відбулися на початку грудня 1989 р. в Естонії та Литві, абсолютну перевагу здобули опозиційні націоналістичні рухи. У Литві на виборах націоналістичний рух “Саюдіс” завоював 75% голосів виборців.

У 1990 р. назріває параліч союзних структур СРСР. 11 березня 1990 р. литовський парламент проголосив незалежність республіки. 30 березня те саме зробив парламент Естонії. Латвія оголосила про свою незалежність 4 травня 1990 р.

Кремль реагував на ці, з його погляду, руйнівні процеси у душі сталінського тоталітаризму – жорстокими розправами над мирними демонстрантами у Вільнюсі, Тбілісі, Баку, спробою військового заколоту в Москві. Але ці дії керівництва КПРС лише прискорили розпад СРСР [4, 730–731].

Упродовж серпня-вересня 1990 р. свою незалежність проголосили 13 із 15 союзних республік

Радянського Союзу. 21 грудня 1991 р. Україна, Білорусь, Росія – ініціатори саморозпуску Союзу РСР – оголосили про заснування на теренах вже неіснуючого СРСР нового демократичного об'єднання держав – Співдружності Незалежних Держав (СНД). Згодом до них приєдналися ще вісім союзних республік колишнього Союзу.

Отже, Союз Радянських Соціалістичних Республік – одна із наймогутніших держав світу у ХХ ст. – перестав існувати. Вищесказане переконливо доводить, що це сталося не під впливом “підривних дій світового, американського імперіалізму” чи безпосереднього збройного, силового тиску з боку США, НАТО, будь-яких інших впливових зовнішніх силових чинників, хоч їх повна недооцінка була б історично малодостовірною. Прискорили крах СРСР як оплоту світового комунізму здебільшого внутрішні чинники, які зумовили невідворотне саморуйнування соціалістичної системи. Додамо, що “холодна війна” вкрай виснажила СРСР, підірвала його спроможність боротися “на рівних” із країнами Заходу.

Розпад СРСР зумовив масштабні історичні наслідки.

По-перше, було одержане реальне підтвердження міфічності, нездійсненності марксистсько-ленінської концепції побудови “соціалізму”, зокрема за сталінсько-брежнєвською моделлю. Не менш міфічною виявилася марксистсько-ленінська концепція комуністичного “оновлення світу”, забезпечення “всезагальної рівності, добра і багатства” на сталінських засадах. Втративши свого лідера – КПРС, по суті, перестав існувати єдиний міжнародний комуністичний рух. Багато компартій, зокрема з європейських країн, що змогли вийти з шокowego стану після розпаду СРСР, переорієнтувалися на програмні, ідейні засади світового соціал-демократизму.

По-друге, практично припинилася, хоч певною мірою формально, “холодна війна”, оскільки один з її ініціаторів – Радянський Союз – перестав існувати, а основний спадкоємець СРСР – Росія об'єктивно не була зацікавлена у продовженні “холодної війни”.

Протиборство полярних політичних сил продовжилося, хоч у менш драматичних і небезпечних формах. Кінець “холодної війни” по-різному був сприйнятий у різних країнах світу. Деколи при всій упередженості вони були дуже близькими до істини. Відомий американський політолог Г. Кіссінджер писав: “Кінець “холодної війни”, що був метою американської політики впродовж восьми адміністрацій, обидвох політичних партій, дуже нагадував те, що Джордж Кеннан проорокував у 1947 році. Незалежно від того, яку б догідливу політику не вів щодо Радянського Союзу Захід, радянській системі потрібна була примара вічного зовнішнього ворога, щоб виправдати страждання свого народу й утримання громіздких збройних сил і апарату безпеки. Коли під тиском сукупної відсічі з боку Заходу, кульмінацією якого стали роки президентства Рейгана, XXVII з’їзд партії замінив офіційну доктрину співіснування на взаємозалежність, зникла моральна база внутрішніх репресій. Громадяни Радянського Союзу, виховані в дусі дисципліни, не могли миттєво переключитися на компроміс і взаємні поступки. А це означало, як і проорокував Кеннан, що Радянський Союз перетвориться водночас в одне із найслабших національних суспільств, таких, що викликають найбільший жаль” [7, 730].

По-третє, остаточно розвіялися сумніви щодо подальшого існування “соціалістичного” табору, що утворювали країни Східної і Центральної Європи. Обмеження демократії, грубе порушення прав і свобод громадян, зростаючі злидні населення, поєднані із репресивними діями, зловживанням владою з боку компартійних керівників зіткнулися зі зростаючою протидією народних мас. Компартії повсюдно були рішуче відсторонені від влади. До керівництва державами прийшли демократичні сили, здебільшого орієнтовані на співробітництво із країнами Заходу.

По-четверте, припинила діяти Організація Варшавського Договору, яка в минулому без санкції керівництва СРСР ніколи жодної самостійної ролі не відігравала. Отже, з розпадом СРСР значно

зменшилася небезпека нової світової війни, порушення територіальної цілісності держав, збройної агресії, найменше на європейському континенті.

По-п'яте, розпад СРСР став серйозною пересторогою багатонаціональним державним утворенням. Ставка на насильницьку асиміляцію національних меншин, обмеження чи репресивне переслідування вияву національної самосвідомості чи прагнення до національної самостійності, як свідчить досвід СРСР, може викликати серйозний збройний конфлікт, численні людські жертви.

Але найголовніший наслідок розпаду СРСР полягає у докорінній зміні геополітичної ситуації на європейській і світовій аренах, у новій розстановці політичних і військових сил, які домінуватимуть у ХХІ столітті. США, НАТО, як виявилось, не здійснюючи безпосереднього силового тиску, не провокуючи, точніше, уникаючи збройного зіткнення з СРСР, військовими формуваннями Організації Варшавського Договору, опинилися в ролі переможця у “холодній війні”. Західні країни, НАТО, продемонстрували, що відстоювання ідеалів демократії, громадських прав і свобод, послідовна боротьба проти тиранії, тоталітарних репресивних режимів, справжня – не уявна – боротьба за мир, міжнародну безпеку здатні забезпечити підтримку, довіру світової спільноти народів.

Багато західних державних і політичних діячів, аналітичні центри, які діяли у США, Великобританії, ФРН, Франції, за багато років до розпаду СРСР прогнозували неминучість краху ідеології і практики комунізму. Відомий американський політолог З. Бжезінський задовго до руйнації СРСР у праці “Великий провал. Народження і смерть комунізму у ХХ столітті” писав: “Причина, що прискорила агонію комунізму, – це провал радянської політики. І справді, сьогодні, наприкінці ХХ століття, здається невірним, що радянську модель колись вважали привабливою і гідною наслідування” [1, 256]. З. Бжезінський висловлював впевненість у тому, що ХХІ століття буде століттям демократії, а не

комунізму. Як бачимо, прогноз виявився достатньо далекоглядним.

Може виникнути питання: чи правомірно пов'язувати розпад СРСР із впливом “холодної війни”? Підстави для такого твердження, безумовно, є. “Холодна війна”, одним з ініціаторів якої був СРСР, зумовила безкомпромисну боротьбу між США і СРСР за світове лідерство. Така боротьба вимагала велетенських коштів, насамперед на розбудову ракетно-термоядерного потенціалу. “Оборонні” потреби СРСР виснажували фінансові та матеріальні ресурси СРСР, і це в остаточному підсумку не могло не позначитися на життєвому рівні населення. Крім того, СРСР щедро заохочував до антиімперіалістичної боротьби міжнародний комуністичний та національно-визвольний рухи. Багатомільярдні витрати спрямовувалися на підтримку авантюрної революційної боротьби в Анголі, Алжирі, Мали, Бірмі, Єгипті, Індонезії, Ефіопії, Нікарагуа, Індонезії та у багатьох інших країнах Азії, Африки, Латинської Америки. Своєю чергою США, країни НАТО посилювали боротьбу проти СРСР як підпалювача міжнародного тероризму. США, західні країни розгорнули проти СРСР гігантську “психологічну війну”. Офіційно впроваджені конгресом США “тижні поневолених народів” мали чітку антирадянську спрямованість, як і багато інших аналогічних акцій.

Таким чином, багато впливових внутрішніх і зовнішніх чинників прискорювали назрівання глибокої економічної та політичної кризи в СРСР. Багаторічна диктатура КПРС не врятувала становища – розпад СРСР виявився неминучим.

Вагомі політичні зміни, обумовлені закінченням “холодної війни”, відбулись у країнах Центральної і Східної Європи, які були членами Організації Варшавського Договору. Відсторонення від влади компартій, ліквідація тоталітарних режимів сприяли відновленню демократії, прав і свобод громадян. Докорінна переорієнтація зовнішньополітичних векторів урядів цих країн прискорила набуття ними загальноєвропейського статусу, а згодом і членства у Північноатлантичному альянсі. Країни цього регіону

стали вагомим чинником зміцнення загальноєвропейської системи безпеки, подолання регіональних конфліктів.

1. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма / Бжезинский З. // Квинтэссенция: Филос. альманах / Сост.: В.Мудрагей, В.И. Усанов. – М., 1990.
2. Бжезинский З. Великая шахматная доска / Бжезинский З. – М.: Международные отношения, 1998. – 256 с.
3. Офіцінський Р.А. Політичний розвиток незалежної України в аспектах Європейської ідентичності: Мон. / Офіцінський Р.А. – Київ–Ужгород: Гроажда, 2005. – 468 с.
4. Міжнародний імідж України: Навч. посібник. – Львів: ЛІСВ, 2007. – 166 с.
5. Геополітика. Військово-політичні аспекти: Навч. посіб. – Львів: ЛІСВ, 2008. – 343 с.
6. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Дюррозель Ж.-Б. – К.: Основи, 1995. – 903 с.
7. Киссинджер Г. Дипломатія / Киссинджер Г. – М., 1997.
8. Фалин В.М. Конфликты в Кремле. Сумерки богов порусски / Фалин В.М. – М., 1999.

© А.Тумашов, Й.Саєвич, 2009

Надійшла до редколегії 03.02.2009.